

Двуличанська О. А.

СВОЄРІДНІСТЬ РАННЬОЇ ТВОРЧОСТІ В. ЯВОРІВСЬКОГО В УМОВАХ ФЕНОМЕНУ “ШІСТДЕСЯТНИЦТВА”

Творчість кожного письменника не є явищем ізольованим, а, безперечно, перебуває в рідчизні загального суспільно-політичного й літературного процесу, який, в свою чергу, обумовлюється зовнішніми та внутрішніми чинниками розвитку. До першої групи вчені відносять суспільно-політичні, економічні фактори, до другої – власне літературні особливості: “суперечності, закладені в самій літературі, її традиції й новаторство, які є прямим опосередкованим відгуком на вимоги життя” [3, с. 443].

Мета нашої статті полягає в окресленні своєрідності ранньої творчості В. Яворівського серед основних художньо-естетичних орієнтирів “шістдесятництва”.

Більшість учених активізацію культурного життя дещо однобічно пов’язують зі змінами в суспільно-політичному житті країни. Справедливим, на нашу думку, є твердження, що не лише “хрущовська відлига” сприяла поживленню літературно-мистецької сфери в Україні в 60-ті роки ХХ століття. Насправді, як зауважують науковці, це було наслідком тих глобальних прогресивних зрушень, що відбувалися майже в усіх галузях життя людства: “боротьба за соціальну справедливість, права людини в різних країнах, крахом колоніальної системи, виникненням опору в “соціалістичному таборі” (угорські, чехословацькі події), ...появою нових мистецьких форм, що заперечували традиційну культуру й активно революціонізували мистецьке життя” [8, с. 19]. Зміни у сфері української культури характеризувалися появою літературного покоління, що отримало назву “шістдесятники”. Важливою при визначенні умов, за яких відбувалося формування розглядуваного культурницького руху, видається думка одного із його ідеологів – І. Дзюби: “Прихід шістдесятників в історико-літературний процес відбувався за умов ще неабиякого впливу постсталінських ідей, а поряд з тим – ХХ зїзд партії, що ознаменував появу чогось нового не тільки в політичному житті країни, але й в свідомості народу. Зароджується віра в

неминучі суспільні зміни, віра в завтрашній день” [4, с. 6]. Рушійним фактором у появі шістдесятників, на думку літературознавця, є потреба українців у духовному оновленні, відродженні. З’являється “нова хвиля” письменників, яких пізніше визнають фундаторами й старшими представниками шістдесятників: поети М. Вінграновський, І. Драч, В. Коротич, Л. Костенко, Б. Олійник, Д. Павличко, В. Симоненко; прозаїки Р. Андріяшик, Є. Гуцало, В. Дрозд, Гр. Тютюнник, Вал. Шевчук, Ю.Щербак, а також когорта літературних критиків (І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк та ін.), котрі активно друкувалися в нещодавно створених виданнях “Радянське літературознавство”, “Прапор” та перейменованій “Літературній Україні”.

Більшість дослідників сходиться на думці, що культурними джерелами шістдесятництва були зарубіжне мистецтво, ознайомлення зі зразками якого стало можливим внаслідок суспільно – політичних змін у країні (поетичні твори В. Вітмена, Ф. Г. Лорки, П. Неруди; проза Г. Белля, Дж. Джойса, Е.-М. Ремарка, Е. Хемінгуей); класичні українські літературні зразки і творчість реабілітованих авторів “Розстріляного відродження” (поезії М. Драй-Хмари, М. Зерова, Є. Плужника, проза Г. Косинки й ін.); усна народна творчість (фольклорні джерела, міфологія, демонологія, національне мистецтво – картини М. Приймаченко, К. Білокур та ін.)

Естетична платформа цих митців базувалася на принципах національної самоідентифікації (посилена увага – болючим питанням рідної мови, історії, культури), поєднанні національних та світових художніх традицій, індивідуалізації творчості, її інтелектуалізації, естетизмі, історизмі. Гордість за освоєння людиною просторів Всесвіту, звернення до традицій поезії 20-х років, посилення особистісного начала в мистецтві, а також загальний соціальний пафос тогочасного життя призвели до посиленої актуалізації космізму в літературі, зокрема в поезії:

Я встав з колін

І небо взяв за зорі [2, с. 15].

“Космічна тема” стає провідною в ряді ліричних збірок М. Вінграновського (“Атомні прелюди”, 1962), І. Драча (“Соняшник”, 1962), Б. Олійника (“Двадцятий вал”, 1964), В. Симоненка (“Земне тяжіння”, 1964) та ін. Подібна тенденція була характерною і для прозових творів означеного періоду, найяскравіше виявившись у творчості О. Гончара, О. Бердника.

Основною проблемою при розгляді цього культурного феномену є встановлення хронологічних меж цього явища, з’ясування, за якими параметрами насправді відбувався процес визначення приналежності до цього покоління. Більшість літературознавців схиляється до думки, що шістдесятництво охоплює період 1960 – 1963 рр., оскільки пізніше відбулося посилення ідеологічної політики і цензури, і означена когорта

митців не мала змоги вільного і продуктивного розвитку власних творчих інтенцій.

М. Наєнко, намагаючись розібратися в сутності поняття та віднайти справжніх його фундаторів, доходить висновку, що початок шістдесятників у літературі поклав І. Драч поемою “Ніж у сонці” “не стільки в хронологічному, скільки в концептуальному плані” [10, с. 5], фундамент якої зводився саме на національному ґрунті, що є, на думку літературознавця, ключовим у приналежності до даного культурного феномену.

Н. Зборовська називає шістдесятництво “новою хвилею” у національно-культурному відродженні, а також виділяє основні ознаки цього літературного покоління: “світоглядне звільнення письменника з-під влади тоталітарної ідеології, утвердження гуманістичного світобачення, відродження репресованого національного почуття, національно-романтичної ідеї, спроба створення нової національної міфології; культ естетики та культури, актуальність незаангажованого мистецтва, свободи творчості” [6, с. 26]. Найсуттєвішим здобутком шістдесятників, на думку Н. Зборовської, є відродження психологізму в прозі.

Таким чином, більшість дослідників цього культурного феномену однією з головних рис його вважають звернення митців слова до сфери національної духовності та культури як найбільш узагальнених понять, що напряму пов’язані з визначенням національної ідентичності та самоідентичності кожної окремо взятої особистості.

За естетичними складовими (особливості світовідчуття письменника, що поєднують в собі художній світогляд, особливості поетики, а головне, як слушно наголошує дослідниця Н. Лебединцева, “особливу психологічну реакцію на оточуючу дійсність, що проявляється насамперед на емоційному (міфологічному) рівні світосприймання” [9, с. 36]) ми в цій статті і в подальшій роботі будемо розглядати творчість прозаїка саме як представника молодшого покоління шістдесятників. З огляду на значні досягнення старшого покоління письменників цієї течії, їх здобутки у жанрових формах, оновленні поетики, розширенні стильових обріїв тогочасної літератури йти “у другому ряду”, розкрити самотність власної творчої манери було нелегким завданням для молодого В. Яворівського. Адже багато імен із тих літераторів, із ким починав автор, пізніше просто загубилися серед безлічі талановитих митців покоління. Безумовним є і той факт, що на початковому, так би мовити “навчальному”, етапі творчості молодий автор зазнавав художніх впливів своїх літературних попередників Ю. Яновського, О. Довженка і наставників М. Стельмаха, О. Гончара, Гр. Тютюнника. Наголошуємо при цьому саме на тенденції впливу, а не прямого наслідування, як це поспішно закидається деякими критиками. Однак природний хист, нестандартність й образність художнього мислення, глибинна природна зануреність письменника в народні

джерела, національний ґрунт, яскрава мовна палітра творів допомогли авторові створити колоритний художній світ і віднайти власний стиль письма.

Наприкінці 70 – початку 80-х років на сторінках часописів відбувалися літературні дискусії, темою яких були основні тенденції розвитку української тогочасної прози, її жанрові та стильові ознаки, в яких, принагідно, обговорювали й деякі твори В. Яворівського. Новаторські риси епічності М. Ільницький вбачає в тому, що “історичний процес розкривається крізь людську призму” [7, с. 147], а це передбачає поглиблений розгляд життя людини, її минулого з точки зору сучасності, духовних процесів у суспільстві та у внутрішньому просторі кожної особистості. Посилена увага долі окремої особистості, її внутрішньому світу та колу тих проблем, які спіткають у сучасному житті, приділили Р. Андріяшик, О. Гончар, Є. Гуцало, В. Дрозд, П. Загребельний, Р. Іваничук, Гр. Тютюнник, Р. Федорів, В. Яворівський та ін. Так, у центрі уваги Яворівського-прозаїка – або звичайна людина (здебільшого селянин) з багатим духовним потенціалом, внутрішньою красою, жагою до життя в усіх його проявах, колосальною роботоспроможністю, яка є, ніби генетично закладеною, переданою від пращурів-українців (таким герої постає у середніх та великих прозових формах), або представник підростаючого покоління із замріяним, по-дитячому чистим поглядом на оточуючий світ, посилена увага до, здавалося б, повсякденних речей, живої природи й вміння помічати їхню красу та неповторність (персонажі ранніх прозових творів). Для малих прозових форм початкового періоду творчості письменника характерними є зорієнтованість автора на внутрішній світ юних та маленьких героїв, їхні особистісні переживання, що постають через потік свідомості, внутрішні монологи-роздуми, а також неупередженість і чуттєвість погляду дитини-оповідача на світ (за Ю. Кузнецовим), що виявляється у вигляді фрагментарних вражень-рефлексій, які надають творам імпресіоністичного забарвлення. На відміну від дитячих героїв Гр. Тютюнника, Є. Гуцала, В. Близнеця у В. Яворівського вони не змальовуються на тлі військового часу, що, на нашу думку, обумовлено естетичною концепцією письменника, основним положенням якої є погляд на дитинство як найкращий час у житті людини, а також намагання виховувати підростаюче покоління на гуманістичних засадах, у тісному взаємозв’язку із оточуючим світом живої природи.

Важливим, з огляду на канони та настанови пануючої тогочасної літератури соцреалізму, вважаємо той факт, що герої більшості художніх творів письменника або подаються безвідносно до їхньої соціальної приналежності, або без зайвого пафосу стосовно останньої. Проте зазначена ідеологічна тенденція позначилася на публіцистиці, яка є невід’ємною складовою всього творчого доробку В. Яворівського та, зокрема, виокремленого нами першого її періоду (“власне радянська”, “до перебудови”), для якого в більшості своїй характерним є звернення

до типової радянської тематики й проблематики (тема радянських трудівників, колгоспників та проблеми, що спіткають їх у роботі та в повсякденному житті, провідна роль держави та партії в житті людини висвітлюються в деяких статтях, нарисах та есе в періодичних виданнях та зб. “Крила вигострені небом”, “Тут, на землі”).

Духовно важливою й умотивованою вважає В. Агеєва розповсюдженість воєнної тематики у творах 60-х років, яка більшою або меншою мірою втілювалася в багатьох жанрових різновидів. Важливим аспектом у розкритті цієї теми саме в це десятиліття є, на думку дослідниці, особистий воєнний досвід авторів, що, безумовно, позначився і на художніх особливостях літературних творів [1, с. 207]. Хоча В. Яворівський особистого досвіду участі у війні не мав, однак ця тема й проблеми, що з нею пов’язані, стають одними із домінантних у творчості письменника (найяскравіше – в першій збірці “А яблука падають...”, і пізніших – художньо-документальній повісті “Вічні Кортеліси”, повістях “П’ять імен”, “Дорога, пройдена двічі” та ін.). Цьому сприяє, за власним визначенням самого автора, “генетична пам’ять”, закорінена в дітях війни, а також розповіді-спогади представників старшого покоління (батьків, родичів чи просто знайомих). У повісті “А яблука падають...” письменника цікавить не сама війна, а переживання її наслідків героями твору. Сконцентрованість художнього погляду письменника на вузькому художньому просторі (рідного села Теклівки) дає можливість більш унаочнено й прискіпливо зобразити своєрідність страшного для рідної землі часу через сприйняття його героями твору, показ їхніх внутрішніх розмірковувань з цього приводу, а також намагання подолати згубність наслідків війни та особисті втрати, спираючись на міцний, незломний народний дух, який в тяжку годину тільки зміцнюється. Особливості військового часу, людських характерів, доль та поведінки в такий період передаються, здебільшого, через художню деталь, що має метафоричний характер: “Теклівка зачепилася могилами за землю, а хрестами за небо” [11, с. 15], “Небо стало вужчим і жакнішим, люди його обминають очима, як жерло зарядженої гармати” [там само], “Чекання вже не боліло, воно перетворило уяву на болючу рану, до якої не можна було доторкнутись” [11, с. 17] тощо.

М. Жулинський у статті “Роздуми над українською прозою 60 – 80-х років” наголошує на тому, що “період характеризується жанрово багатшим і проблемно аналітичнішим освоєнням дійсності, значною інтенсивністю в пошуках нових художніх засобів і прийомів” [5, с. 21], серед яких дослідник виділяє засоби умовності, творче переосмислення образів і сюжетів національного фольклору, неприйняття стереотипів і шаблонів. Письменники почали активно використовувати засоби умовності, що спричинено, на думку науковця, свого роду запереченням суто сюжетного розв’язання певних суспільних суперечностей, однозначності в погляді на явища і проблеми сучасності

[5, с. 20]. Хоча активне звернення до химерного стилю відбувалося вже в 1970-х роках, проте формування його підвалин на національному ґрунті проходило в попереднє десятиліття і найбільш виявилось в творчості прозаїків-шістдесятників. Традиційно, назву цієї стильової течії в українській прозі пов'язують із власнеавторським підзаголовком роману О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця” – “химерний роман з народних уст”. Серед дослідників досі немає єдності в поглядах на джерела виникнення, зачинателів та адептів химерного роману в нашій літературі. Основними представниками означеного стилю є, крім О. Ільченка, В. Дрозд (зб. оповідань “Білий кінь Шептало”, повість “Маслини”, романи “Катастрофа”, “Ірій”), Є. Гуцало (“Позичений чоловік”), П. Загребельний (“Левине серце”), В. Земляк (дилогія “Лебедина зграя” та “Зелені млини”), В. Міняйло (“Зорі й оселедці”, “На ясні зорі”), С. Пушик (“Перо Золотого Птаха”), В. Яворівський (“Оглянься з осені”). У подальшій роботі ми більш детально ще зосередимо увагу на цій проблемі. Наразі зазначимо лише, що неправомірними виглядають твердження деяких дослідників з приводу того, що химерна проза, власне, остаточно вичерпує себе зазначеними романами В. Яворівського та Є. Гуцала, які, ніби, увібрали в себе всі попередні здобутки цього стилю. На нашу думку, “химерність” є невід’ємною складовою художнього мислення В. Яворівського, яка виявилася уже в ранніх його творах (зокрема новела “Така земля під ногами” (1968), що сповнена засобів умовності, гумору, іронії, гіперболізму) та розвинулася в пізніших романах “Оглянься з осені”, “А тепер – іди”.

Таким чином, соціально-політичні зрушення, що відбувалися у колишньому СРСР у період 60-х років ХХ століття, прямо чи опосередковано позначилися на особливостях літературного процесу цього періоду. Представників творчої інтелігенції, які були опозиційними стосовно пануючого владного устрою, а своєю творчістю утверджували гуманістичні, демократичні пріоритети й національні цінності в соціокультурному дискурсі об’єднано поняттям “шістдесятники”, до складу якого, за естетичним принципом, відносимо й творчість В. Яворівського, для якої характерною є гуманістична піднесеність та посилення особистісного начала, психологізм, розробка болючих проблем сучасності й недавнього історичного минулого (війна та її наслідки), звернення до засобів химерного стилю тощо.

Перспективним видається поглиблене дослідження жанрових та стильових особливостей творчості митця, що знайде свою реалізацію в наших подальших розвідках.

Література

1. Агеєва В. Нові виміри воєнної теми / В. Агеєва // Діалектика художнього пошуку: літературний процес 60 – 80-х років. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 207 – 247. 2. Вінграновський М. Атомні прелюди.

Поезії / М. Вінграновський. – К.: Рад. письменник, 1962. – 119 с.

3. Галич О. Теорія літератури: підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 448 с.

4. Дзюба І. Духовна міра таланту / І. Дзюба // Вінграновський М. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1986. – С. 5 – 22.

5. Жулинський М. Роздуми над українською прозою 60 – 80-х років / М. Жулинський // Радянське літературознавство. – 1987. – № 11. – С. 18 – 28.

6. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва / Н. Зборовська // Слово і час. – 2001. – № 12. – С. 26 – 42.

7. Ільницький М. Від епічності до... епічності / М. Ільницький // Дніпро. – 1980. – № 12. – С. 137 – 147.

8. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2: Друга половина ХХ століття. Підручник / За ред. В. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – 456 с.

9. Лебединцева Н. Явище літературного покоління в українській культурі кінця ХХ ст. / Н. Лебединцева // Наукові праці. – Т. 118. Вип. 105. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 35 – 40.

10. Наєнко М. Шістдесятництво: в історії і в сучасності / М. Наєнко // Літературна Україна. – 2008. – № 35. – С. 5.

11. Яворівський В. Твори у п'яти томах. – К.: Фенікс, 2008. – Т. 2: Новели. Повісті. Роман / Передмова Л. Талалай; Післямова М. Слабошпицький. – 642 с.

Dvuluchanska H. Creativity of V. Yavorivskiy in the context of the Ukrainian literature by 60- ies of XX century.

The article discusses the main features of creativity of V. Yavorivskiy in the context of the literary period of 60 years of XX century. The author concludes that the prose of writer, along with the fact that reflects the main trends in literature, has several features.